

AFRİKA TOPLULUKLARINDA ATALAR KÜLTÜNÜN ÖNEMİ VE İŞLEVİ

Hammet ARSLAN*

Özet:

Atalar kültürü, ailenin veya kabilenin ölmüş yaşlı bireyleriyle ilgili inanç, kabul ve uygulamalardır. Bu kültür özellikle geleneksel anlayışa bağlı olan topluluklar arasında büyük öneme sahiptir. Geleneksel yaşam tarzı, geçmişteki inanış ve uygulamaların gelecekteki nesiller tarafından yaşatılmasını sağlar. Geleneksel anlayışın hâkim olduğu Afrika topluluklarında da atalar kültürü önemini korumaktadır. Afrikalılar ataların kendi aralarında yaşamaya devam ettiğine inanır. Atalar bireysel ve toplumsal hayatın sürekliliği açısından büyük öneme sahiptir. Atalar toplumun varlığı için gerekli olan çocuk sahibi olma ve bereketli ürün elde etmede ciddi fonksiyonlara sahiptir. Onların ayrıca insanları kıtlık, kuraklık ve diğer doğal felaketlerden koruduğu kabul edilir. İşte bu makalede, Afrika topluluklarının hayatında atalar kültürünün önemi ve işlevi üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Afrika, Kült, Atalar Kültü, Afrika Toplulukları

Abstract:

The cult of ancestors is beliefs, acceptances and practices concerning the dead elderly people of the family or the clan. This cult has a great prominence among the communities, especially those who have adopted traditional understanding. Traditional lifestyles enable past beliefs and practices to be kept alive by future generations. In African communities

---

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi, hammet.arslan@deu.edu.tr

where traditional understanding prevails, Ancestral Cult remains important. Africans believe that the ancestors continued to live among themselves. Ancestors have great importance for the continuity of individual and social life. Ancestors have serious functions for the possession of children and obtaining wealthy products which is both vital for the existence of community. They are also considered to protect people from famine, drought and other natural disasters. In this article we will emphasize the importance and function of Ancestral cult in the life of African communities.

Key words: Africa, Cult, Ancestral Cult, African Communities

Giriş

“Atalar kültü” en geniş anlamıyla, “*özellikle ilkel dinlerde görülen ata ve ecdat ruhlarına tapınma*”¹ biçiminde tanımlanmaktadır. Bir başka tanım ise, “*kötü sonuçlardan kaçınmak ve iyi şans elde edebilmek amacıyla ölmüş ataların ruhlarının onurlandırılması, teskin edilmesi ve yüceltilmesini sağlayan bir ritüel sistem*”² biçimindedir. “Atalar kültü” dikkate alındığında kült sözcüğü “*atalar onuruna yapılan bütün dini uygulamaları*” içerir. Bu yüzden “bir kişi veya düşünceye bağlılık gösterme” de kült kavramının kapsamına girmektedir.³ Kült kavramı sözlükte “yerel özellikler taşıyan dinî törenler”⁴ şeklinde açıklanmaktadır. Bu yüzden kült sözcüğünün belli bir bölgeye mahsus dini uygulamaları ifade etmesine bağlı olarak Afrika’daki topluluklar arasındaki atalar kültüne dair bir incelemede bölgesel inanış ve uygulamalar ele alınmalıdır.

¹ Günay Tümer, “Atalar Kültü”, DİA, TDV Yay., İstanbul, 1991, C.4, s. 42.

² Merriam-Webster, “Ancestor cult”, English Dictionary.

³ J.S. Mbiti, African Religions and Philosophy, Anchor Books Editions, USA, 1970, s. 97; Simeon Abiodun Ige, “The Cult of Ancestors in African Traditional Religion”, An Encyclopedia of the Arts, Vol. 10 (1), 2006, s. 26.

⁴ Genel Türkçe Sözlük, “Kült”, Türk Dil Kurumu.http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.585789d8418321.15898335

“Atalar kültü”, ailenin, kabilenin veya topluluğun ölmüş üyelerine yönelik saygı, hürmet, tazim ve korkuyu ifade eder. Saygı, hürmet ve tazim aslında yaşarken anne ve baba başta olmak üzere ailenin büyüklerine ve yaşlılarına duyulan ilgi ve yakınlıktan kaynaklanır. Ailenin ölmüş bireylerine özellikle de atalara duyulan korku ise onların ruhlarının zaman ve mekândan bağımsız olarak yaşayanların arasına geri dönme ihtimali ve onlara zarar verebileceği düşüncesinden kaynaklanır. İster saygı ister korku hali olsun her iki durumda da ata ruhlarının yaşayan insanlarla ilişkisinin devam ettiği kabul edilir.⁵

İnsanların kendi ataları da dâhil olmak üzere ölümlere hürmet göstermesi, ölüye olan sevgi ve saygıdan kaynaklanır.⁶ İnsanoğlu kendi neslinin bağlı olduğu kimselere karşı doğal olarak her zaman saygı ve sevgi duymuştur. Bu saygı ve sevginin yoğun bir hale dönüşmesi, ailenin büyüklerini ölümlerinden sonra çeşitli şekillerde yaşatma düşüncesini ortaya çıkarmıştır. Merhum Dinler Tarihcisi G. Tümer’in ifade ettiği üzere, ata ruhlarının yaşamaya devam ettiğine inanılmakla birlikte bunun nasıl olduğunun tam manasıyla bilinmemesi veya bir takım yanlış değerlendirmelerin ortaya çıkması, öncelikle ölümlerin ruhlarından korku duyulmasına, daha sonra da onlara bir takım üstün nitelikler atfetmeye ve neticede tapınmaya yol açmıştır.⁷

Birçok toplumda etkili olan atalar kültünün izleri uzak geçmişe dayanır. Özellikle Afrika, Güney Asya, Doğu Asya ve Okyanus adalarında yaşayan ilk(s)el⁸ kabilelerde atalar kültü yaygındır. İlk(s)el kabileler ölmüş atanın manevi varlığının insanlar arasında yaşadığına ve geride kalanları olumlu veya olumsuz yönlerde etkileyebileceğine inanır. Bazı kültürlerde ölümlerin varlığını sürdürdüğü ve yaşayanların hayatını etkileme kabiliyetine

---

⁵ Tümer, s. 42.

⁶ https://en.wikipedia.org/wiki/Veneration_of_the_dead/15/12/2016.

⁷ Tümer, s. 42.

⁸ “İlkel” sözcüğü küçümseyici ve aşağılayıcı bir anlama sahip olmasından ötürü, kastedilen dinleri “ilk(s)el” biçiminde ifade etmek daha yararlı olacaktır.

sahip olduğu düşünülür. Ataların hasat mevsiminin bol ve bereketli geçmesini, hayvanların sağlıklı olmasını ve bol üremesini sağlayacağına inanılır. En önemlisi ise onların insan neslinin çoğalmasında oldukça etkin olduğu kabul edilir ve bütün bunlara binaen ata ruhlarını memnun etmek için onlar adına kurbanlar kesilir. Afrikalılar ataların fiziki olarak görünmeseler bile kendileri gibi yaşadıklarını kabul eder.⁹ Bu yüzden ona ait olduğu düşünülen mekâna sebze, meyve, yiyecek, içecek ve çeşitli hediyeler sunarlar. Ataların topluluk içerisinde unutulmaması amacıyla onların varlığını hatırlatıcı büyük taşlar dikilir. Atalar, değişik törenler ve kutlamalar esnasında heykeller ve maskeler aracılığıyla temsili olarak canlandırılarak¹⁰, onların daima toplumla iç içe yaşadıkları vurgulanır. Dolayısıyla onlar yaşayanların bir parçası kabul edilir.

Afrika'nın genelinde ataların erkek olduğu kabul edilir. Ataerkil toplumsal yapıdan ötürü erkek atalar önemlidir. Ancak bu konuda istisnalar da vardır.¹¹ Bu yüzden bazı halklara göre atalar arasında cinsiyet ayrımı yapılmaz. Atalar kadın veya erkek olabilir. Mesela anaerkil yapıda olmalarından ötürü Gana'daki Ashanti¹² ve Zambiya'daki Ndembu toplulukları ile Nijerya'daki Igala¹³ ve Urhobo¹⁴ halkı arasında hem erkek hem de kadın atalara aynı derecede önem gösterilir.¹⁵

---

⁹ Ige, s. 27.

¹⁰ Tümer, s. 42.

¹¹ Ige, s. 27.

¹² Kevin Shillington, *History of Africa*, St. Martin's Press, New York, 1995; Ernest E. Obeng, *Ancient Ashanti Chieftaincy*, Ghana Publishing Corporation, 1986.

¹³ R. Silverstein, *Igala Historical Phonology*, PhD thesis, University of California, Los Angeles, 1973.

¹⁴ Perkins Foss, *Where Gods And Mortals Meet: Continuity and Renewal in Urhobo Art*, Snoeck Publishers, New York, 2004; Goretti Zoma, *Ceremonies and Festivals: Marriage, Burial, Chieftaincy, and Annual Festivals in Uvwie-Urhobo*, Universal Publishers, 2003.

¹⁵ Elizabeth Onyedima Ezenweke, "The Cult of Ancestors: A Focal Point for Prayers in African Traditional Communities", *Journal of Religion and Human Relations*, AJOL, Vol. 1, No: 1 (2008), s. 4.

Ailenin, kabilenin veya topluluğun öncüleri olarak kuşkusuz ki, atalara büyük saygı duyulmaktadır. Onlara duyulan saygının kökeni ile ilgili üzerinde ittifak edilen bir teori olmasa da, bu toplumsal olguya şimdiye kadar bütün kültürlerde rastlanır. Bazı araştırmacılar atalara duyulan saygı ve hürmetin insanlığın gelişim sürecinde “grupsal iletişim ve işbirliğine”¹⁶ hizmet ettiğini ifade etmektedir. Şimdi, atalar kültürünün Afrikalılar nezdindeki önemine değinmek istiyoruz.

1. Ataların Önemi

Afrikalılar, hem dünyayı ve içindeki her şeyi yaratan yüce bir varlığa, hem de bir takım güçlere sahip olduğunu düşündükleri manevi varlıklara inanırlar. Bu manevi varlıklardan en önemlisini ise atalar oluşturmaktadır.¹⁷ Afrika halklarının yaşantısında manevi varlıklar önemli bir yer tutar. Manevi varlıklar ise bir zamanlar insan olanlar ve beşeri alemin ötesinde olanlar olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁸ Atalar kültü bunlardan ilkinde dahildir ve Afrikalıların geleneksel dinindeki temel unsurlardan birisidir. Atalar bir klan veya sosyal grubun üyesi iken ölen kimselerdir. Afrikalılar ölen insanları iki kategoride değerlendirir. Bunlardan birincisi, ölen kişi yaşayanlar tarafından hiçbir surette anımsanmaz. İkincisi ise, ölen kişiler yaşayanlar arasında bir hatıraya sahiptir. Onlar ölseler bile unutulmazlar ve toplum içerisinde varlıklarını sürdürürler. Onlara “yaşayan ölümler” adı verilir. Toplum onların hatıralarını canlı tutar.¹⁹ Bazı Afrika halkları ise atalarını “hatıralara sahip olma veya olmama” gibi bir ayrıma tabi tutmaz. Mesela Yoruba halkı²⁰, bütün ölümleri için “büyük baba” anlamında *baba*; Igala halkı “büyük

¹⁶ Tamas David-Barrett & James Carney, "The Deification of Historical Figures and the Emergence of Priesthoods as a Solution to a Network Coordination Problem", *Religion, Brain & Behavior*, Vol. 6, 2015, ss. 307-317.

¹⁷ Ezenweke, s. 1.

¹⁸ Mbiti, *African Religions and Philosophy*, s. 97.

¹⁹ Mbiti, s. 107.

²⁰ Stephen Akintoye, *A History of the Yoruba People*, Amalion, 2010; Jonathan Olumide Lucas, *The Religion of the Yorubas*, Athelia Henrietta Press, 1996.

ebeveyn” anlamında *okwoikwo*; Nijerya’daki Igbo/İbo halkı²¹ “yaşlılar” anlamında *ndicie*; Urbobo halkı da “ölü anne-baba” anlamında *eriuwi* sözcüğünü kullanırlar.²² Kongo’daki Suku veya Basuku halkı²³ atalar için herhangi bir sözcük kullanmamakla birlikte ölümler için *bambuta* derler. Bu sözcük, ailenin bütün ölmüş yaşlı bireylerini ifade eder.²⁴ Ayrıca yüce ata ruhları için Afrika’nın değişik bölgelerinde “samanto”, “nesuhwe”, “babanla”²⁵ gibi isimler de kullanılmaktadır.

“Atalar kültü”, Afrika manevi dünyasının köşe taşı konumundadır. Atalara saygı ve hürmet Afrika’nın her yerinde yaygınlığını devam ettirmektedir.²⁶ Atalara hürmet Afrika’da yerel halk inançlarının yanı sıra kıtada daha sonra yayılan dinlerde de benimsenir ve uygulanır.²⁷ Afrikalılar ataların somut biçimde görünmeseler bile yaşadıklarına inanırlar. Bu yüzden onların da yeme-içme gibi ihtiyaçları olduğu düşüncesiyle geceleyin yemek tencerelerini hiç boş bırakmazlar. Hatta atalardan birisinin gece ziyarete gelme ihtimaline karşın evin dış kısmına bir kısım yiyecek bırakırlar.

---

²¹ John Eberregbulam Njoku, *The Igbos of Nigeria: Ancient Rites, Changes, and Survival*, E. Mellen Press, NY, 1990.

²² Ige, s. 26-27.

²³ Igor Kopytoff, "Knowledge and Belief in Suku Thought", *Africa*, 1981, 51, ss. 709-723.

²⁴ Ezenweke, s. 2.

²⁵ G. Parrinder, *West African Religion*, s. 12; G. Parrinder, *Religion in an African City*, s. 7. Bu konu hakkında daha evvel yaptığımız yüzeysel ve dar çerçeveli bir çalışma için bkz., Hammet Arslan, *Bir Din Araştırmacısı Olarak Geoffrey Parrinder: Hayatı, Bilimsel Kişiliği ve Dinler Tarihine Katkıları*, DEÜ, SBE, [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], İzmir, 2004.

²⁶ A.H. Anderson, “African Pentecostalism and the Ancestors: Confrontation or Compromise?”, *Missionalia*, 21:1, April, 1993, ss. 26-39; Ezenweke, s. 6.

²⁷ Afrika Hıristiyanlığı içerisinde atalar kültü önemini ve işlevini korumaktadır. Igor Kopytoff, "Ancestors as Elders in Africa", in Roy Richard Grinker, Christopher Burghard Steiner, *Perspectives on Africa: A Reader in Culture, History, and Representation*, Blackwell Publishing, 1997; Meyer Fortes, “Some Reflections on Ancestor Worship in Africa”, Meyer Fortes, *African Systems of Thought*, Oxford University Press, London, 1965, ss. 122-142.

İnsanlar değişik içecekler içerken bir kısmını atalar için toprağa dökerler. Bütün bunlar yaşayanlar ile ölümler arasındaki ilişkinin gücünü gösterir.²⁸

T. C. Young, “...Afrikalılar için günlük yaşamın her anında ataların varlığı ve gücü olmaksızın hayat bir mana ifade etmez.”²⁹ diyerek ataların önemine vurgu yapmaktadır. Afrika’da atalar, aile ve kabilenin önemli bir parçası kabul edilir. Onlar kabile geleneklerinin, geçmiş yaşantıların ve tarihsel sürekliliğin koruyucularıdır. Atalara ait ruhlar Afrika düşüncesinin büyük bir bölümünde önemli bir rol oynar. Bütün önemli durumlarda onlara danışılır. İgbo halkının inancına göre, insanlar yaşamlarının atalar tarafından şekillendirildiğine inanırlar ve bu inanç sosyolojik sonuçları açısından oldukça yaygındır. Belirli aralıklarla veya kâhinin belirttiği zamanlarda onlara kurbanlar sunulmalıdır. Gana’daki Ga halkı³⁰ düzenli bir alışkanlık olarak yiyeceklerinin ve içeceklerinin bir parçasını ataları için toprağa atmadan asla yeme ve içmeye başlamazlar.³¹ Tanrılar için hazırlanan suların toprağa dökülmesi esnasında onun huzurunda saygı ile durulur, o övgü dolu sözlerle yüceltilir, onun hatırasını canlandıran sözler söylenir. Bazen isimleri hatırlanmasa dahi atalara sunumlar yapılır. Çünkü onların canlılar üzerinde etkileri olduğu düşünülür.³² Ataların toprağına kutsal su dökerken, hırsızlar, haydutlar, alkolikler, tembeller, zaniler, korkaklar, kötü insanlar anılmaz. Afrika toplumundaki temel inanca göre şayet bir kimse yaşarken iyi değilse, ölünce

---

²⁸ Ige, s. 27.

²⁹ T. Cullen Young, *African Ideas of God*, ed. Edwin Smith, Lutterworth Press, Revised edition, 1962, s. 38.

³⁰ M. J. Field, *Social Organisation of the Ga People*, The Crown Agents for the Colony, London, 1940; M. J. Field, *Religion and Medicine of the Ga People*, Ams Pr Inc., USA, 1977.

³¹ Parrinder, *African Traditional Religion*, s. 57-64; Parrinder, *Religion in an African City*, s. 42; Parrinder, *West African Religion*, s. 115; Arslan, ss. 106-109.

³² Ige, s. 27.

onun ruhu da iyi değildir.³³ Bu yüzden ölünce iyi anılmak isteyen kimseler, kendilerini iyi davranışlar sergilemek zorunda³⁴ hissederler.

Sierra Leone'deki törenlerde yapılan dualarda atalar silsilesi sayılır. Bu dualar esnasında, (i) isimleri ve başarıları bilinen atalar (ii) çok önceden ölen atalar olmak üzere iki farklı atalar grubunun isimleri zikredilir. Çok uzak geçmişte yaşayan bazı atalar ise tanrısal bir konuma büründürülür ve onlara dua edilir. Zambiya'da aile tanrıları, aile üyelerinden herhangi birinin büyük babası, büyük annesi, babası, annesi, amcası, teyzesi, halası, dayısı, erkek veya kız kardeşidir.³⁵ Dolayısıyla aile büyükleri atalar olarak önemli bir konuma yükseltilmiş olur.

Atalar, Afrika toplumunun önemli bir üyesidir ve onlar yaşayanların en alttaki üyeleri olarak kabul edilebilir. Fakat tabloyu tam tersine çevirip ataları ilk olarak ele almak ve böylece mutlak tanrı veya tanrılara inançla yakın bir bağlantısını kurmak daha uygun gözükmektedir. Güçlü tanrılar panteonunun olduğu yerlerde atalara daha az önem verildiği görülür. Ancak, Ashanti halkının savaşlarında yardım istenilen en popüler ruhlar, ölü savaşçıların ruhlarıdır. Bununla birlikte Yoruba halkı, savaşlarda mitolojik savaş tanrısının yardımını da ister. Birçok tanrıya inanan Afrikalı insanların tanrı ve atalara inançlarını net bir şekilde ayırt etmek mümkün değildir. Çünkü bunların insan aklıyla tanrılar sınıfına yükselmiş atalar mı yoksa Yunan tanrılarında olduğu gibi istek ve arzuları sebebiyle insanileşen ilahi varlıklar mı olduğunu tespit edebilmek zordur.³⁶

---

³³ K. Amponsah, *Topics on West African Traditional Religion*, vol. I, Mc Graw-Hill FEP, Accra, 1974, s. 90.

³⁴ Ige, s. 30.

³⁵ Parrinder, *African Traditional Religion*, s.57-64; Parrinder, *Religion in an African City*, s. 42; Parrinder, *West African Religion*, s. 115; Ayrıca bkz., Arslan, ss. 106-109.

³⁶ Parrinder, *African Traditional Religion*, s. 24; Parrinder, *World Religions: From Ancient History to the Present*, s. 66-67; Arslan, ss. 106-109.

Lobedu/Lovedu halkının³⁷ kendi atalarını tanrısal bir statüye yükselttikleri ifade edilmektedir. Bu yüzden birçok yazar atalara ait kültlerden dini ibadet olarak bahseder. Bazıları da, atalara ibadet ifadesinin yanlış bir kullanım olduğunu savunarak pozitif bir tutum sergiler. Parrinder'ın bakış açısı ise, Afrikalıların atalara ibadet etmedikleri yönündedir. T. C. Young, Afrikalıların inancının atalara ibadet şeklinde tasvir edilmesinin yanlış bir kullanım olacağını söyler.³⁸ J. H. Driberg de onu tasdik edici mahiyette “*Hiçbir Afrikalı yaşayan babalarına yaptığı dualardan daha fazlasını ölü babası için yapmaz.*”³⁹ demektedir. İnsanların kendi atalarına karşı takındığı tavır, yaptığı dualar vasıtasıyla öğrenilebilir. İnsanlar atalarına, çok fazla ilgi gösterir. Fakat ataların kendilerini ihmal ettiğini düşündükleri zaman “*diğerleriyle ilgilendiği kadar benimle ilgilenmiyor*” diyerek üzüntülerini dile getirirler.⁴⁰

Birçok Afrika topluluğunda tanrılara ibadet ile atalara ibadet için kullanılan kelime aynıdır. Mesela Yoruba halkında kullanılan “bo” sözcüğü genel olarak ibadet anlamına gelir.⁴¹ Hürmet, saygı, ibadet, tapınma sözcüklerinin içeriklerini dikkate aldığımızda Afrikalıların atalarına olan yaklaşımları açısından onlara ibadet etmemekle birlikte, saygı gösterdikleri kabul edilir. Nitekim Afrika halklarının dini yaşantısını bütünüyle atalara ibadet şeklinde tanımlamak yanlıştır. Böylesi bir tanımlama atalar kültürünün yanlış anlaşılması anlamına gelir. Afrika dinleri üzerine çalışan uzmanlar böyle bir anlayışa şiddetle karşı çıkar. Afrikalılarda, diğer dinlerdeki tanrıya

---

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., E. Jensen and J. D. Krige, *The Realm of a Rain-Queen: A Study of the Pattern of Lovedu Society*, Oxford University Press, London, 1943.

³⁸ T. Cullen Young, s. 25-26.

³⁹ J. H. Driberg, *The Secular Aspect of Ancestor-Worship in Africa*, Journal of the Royal African Society, 1936.

⁴⁰ Parrinder, *Religion in an African City*, s. 41.

⁴¹ Batı Afrika’da ise atalara yaşayan bireyler gibi muamele edilir. Ige, s. 28.

ibadet tarzında atalara ibadet söz konusu değildir. Onlar atalara saygı gösterirler, hürmet ederler, onu onurlandırırır.⁴²

Bütün Afrikalılar atalarının ölmediğine ve ebedi olduğuna inanırlar. Parrinder bir çelişkiye dikkat çeker ve Afrikalıların ritüellerinin “atalara ibadet” veya “atalarına yaşayan kabile şefleri gibi saygı gösterdikleri” şeklinde iki farklı yaklaşıma sahip olduğunu belirtir. Fakat hiç kimse ataların insanlar için faydalı olduğu anlayışını inkar etmez. Ataların da bir zamanlar insan oldukları fakat onların manevi dünyada daha fazla güce sahip oldukları kabul edilir. İnsanlar bir takım sunumlar vasıtasıyla onların şefkat, merhamet ve yardımını kazanmaya ve kızgınlığını defetmeye çalışırlar.⁴³

Afrika toplulukları arasında, hepsinde olmasa da, bu dünyadan ayrılan ataların ruhlarının affına sığınmak ve onların yardımını almak için genellikle Mayıs ve Haziran ayında bir takım yıllık festivaller düzenlenir. Günlerce süren bu seremoniler, kurbanlar, dualar ve aile üyelerinin dansları eşliğinde kutlanır. Yıllık düzenlenen atalar festivali sayesinde topluluk üyeleri ataların geçmişte yaptığı büyük işleri unutmazlar ve onun hatıralarını yaşatırlar. İgbo halkı *mmuo*, Yoruba halkı *egungun*, diğer halklar ise *oro* ve *adae* adını verdikleri kutlamalar yaparlar. Bir türbeye sahip olan atalara bir takım takdimeler sunulur ve onlara dualar edilir. Türbelerde duaları gerçekleştirmekle görevli erkek ve kadınlar vardır. Bunlar çoğunlukla ailenin yaşlı üyeleridir. Atalar için gerçekleştirilen festival kutlamaları

---

⁴² Afrika toplumlarında atalar kültü bölgenin yetiştirdiği ve bölgede uzun yıllar geçiren bilim adamlarının bakış açılarına dayanılarak ortaya konulmalıdır. Aksi bir yaklaşım bölge kültürünün sağlıklı biçimde anlaşılmasını engelleyecektir. K. Amponsah, s. 90; Ige, s. 26-29.

⁴³ Parrinder, *African Traditional Religion*, s. 24; Parrinder, *World Religions: From Ancient History to the Present*, s. 66-67. Ayrıca bkz. Arslan, ss. 106-109.

esnasında maskeli bir figür yapılır. Böylece ölmüş ataların topluluk arasında yeniden görüldüğü kabul edilir.⁴⁴

Doğu ve Batı Afrika'daki seyyahları hayrete düşüren çok eski dönemlerdeki "insan kurbanları", atalara saygı, hürmet ve tazimin bir parçasıdır. Ama araştırmacılar bu uygulamanın sayısını abartmıştır. İnsanlar kraliyet cenaze merasimleri veya ölüm yıldönümlerinde kurban edilirdi. Bu kurbanlar "sadakatin ve krala duyulan samimiyetin" örnekleri kabul edilir. Antik Mezopotamya'da olduğu gibi kral, toprak altına yalnız konulmamalıdır. Bu yüzden köleler ve sarayda görevli bazı memurlar kralla birlikte gömülmelidir. Daha sonraki geleneksel kutlamalarda ise onun prestijini yükseltmek ve mesajını bu dünyaya getirmesi için insanlar kurban edilmiştir.⁴⁵

Afrika halklarının dini inanış ve uygulamaları konusunda araştırmalar yapan Parrinder'in belirttiğine göre, yirminci yüzyılda bu uygulamalar devam etmiştir fakat insanın yerini hayvan almıştır. Swaziland ve Güney Afrika'daki Swazi halkı⁴⁶ kraliyet mezarlığında sığırların kurban edildiği geleneksel törenler düzenler. Topluluk içerisinde seçilen insanlar kralın mezarına yaklaşarak bir yıl içinde neler olup bittiğini anlatır ve gelecek yıl için onların önerilerini alır. Gana'daki Ashanti halkı her üç haftada bir atalar için seremoni yapar. Ataların mezarına yaklaşarak yere su dökülür ki böylece onların ellerini yıkadıklarına inanılır. Küçük tabaklar içindeki patates püresi, şarapla birlikte tabureye konularak sunum yapılır. Genellikle bu seremonilere görevliler ve yaşlılar gitmekle birlikte özel ihtiyaç zamanlarında halk da katılmaktadır. Doğum, evlilik, hastalık gibi durumlarda aile ataları yardımcı olmaya davet edilir. Kabile atalarına

---

⁴⁴ Ige, s. 28; E. Bolaji Idowu, *Olodumare: God in Yoruba Belief*, Longman, London, 1970, s.110.

⁴⁵ Parrinder, *African Traditional Religion*, s. 62-63; Parrinder, *West African Religion*, s. 119 ve 126; Arslan, ss. 106-109.

⁴⁶ Swazi halkının dini inanışları için bkz., Peter Kasenene, *Religion in Swaziland*, ABC-CLIO, South Africa, 1992.

kuraklık esnasında, tohum ekerken, hasat zamanında, balığa çıkarken, ava giderken ve savaş gibi dönemlerde dua edilir. Ailenin yaşlı bireyleri olarak ilk ürünün tadına atalar bakmalıdır.⁴⁷ Bu yüzden alınan ilk ürünler ataların bulunduğu noktaya takdim edilir.

Afrika'da hayatın amaçlarından birisi öldükten sonra 'ata' olmaktır. 'Ata' olabilmek için en temel nitelik, bu dünyadan ayrılmış yani yaşamıyor olmaktır. Ölüm, yaşayanlar ile ölümler arasında bir geçiş süreci kabul edilir. Ancak bütün ölümler, 'ata' statüsü kazanamazlar. Afrikalılar 'ata' kabul edilebilecek birinin genellikle geç yaşta ölmesi gerektiğini düşünürler. Genç yaşta ölen erkek ve kızlar 'ata' kabul edilmez. Erken yaşta ölümün, ölenin işlediği gizli bir hatadan kaynaklandığı düşünülür.⁴⁸ Bir savaşta ölen kimseler, şerefli bir ölüm yaşadıkları için 'ata' kabul edilirler. Çocuğu olmayan yaşlı biri ise, öldüğü zaman kendilerini hatırlayacak bir nesil bırakmadıkları için 'ata' statüsüne sahip değildir. 'Ata' olabilmek için geride bir nesil bırakmak önemlidir.⁴⁹

Yaşlılar ölmeden önce çocukları etrafında toplanır; yaşlı adam bir takım nasihatlerde bulunur ve mirasını paylaşır. Son nefesini verince ölen kişinin çocukları, damatları ve akrabaları cenaze merasimini hazırlamakla sorumludurlar.⁵⁰ Ölen kimsenin 'ata' statüsünü kazanabilmesi için cenaze töreni düzenlenir. Bu yapılmazsa ölen kimsenin bir hayalet olarak topluluk içinde dolaştığı düşünülür. Ölen kişilerin yaşayanlar üzerinde etkin olduğu kabul edilir. Gerekli cenaze törenleri yapılarak ölünün canlılar üzerindeki olumsuz etkilerinin önlenmesi hedeflenir.⁵¹ Afrika'daki cenaze törenlerine, ölen kişinin yaşayanlara herhangi bir felaket getirmemesi ricasıyla başlanır.

---

⁴⁷ Parrinder, *African Traditional Religion*, s. 62-63; Parrinder, *West African Religion*, s. 119 ve 126; Arslan, ss. 106-109.

⁴⁸ K. Amponsah, s. 90.

⁴⁹ Ige, s. 29.

⁵⁰ Parrinder, *African Traditional Religion*, s. 57-64; Parrinder, *Religion in an African City*, s. 42; Parrinder, *West African Religion*, s. 115; Arslan, ss. 106-109.

⁵¹ Placide Tempels, *Bantu Philosophy*, HBC Publishing, 2010.

Yaşayanların hayatını güçlendirmesi ricasıyla da cenaze töreni sona erer.⁵² Ataların mezarının yanına meyveler, sebzeler, hediyeler ve değişik eşyalar koyarlar. Böylece kendilerine gelebilecek zararlardan korunmuş olurlar.⁵³ Ölünün hatırasına hazırlanan kısa biyografi notlarında çoğunlukla “*rahat uyu*” yazılmaktadır.

Afrikalıların hayatında ataların büyük öneme sahip olduğunu gündelik yaşamdaki saygı dolu ifade ve tutumlarda da görmek mümkündür. Onlar atalarını şakalaşmalarına konu edinmezler. Onu eğlence malzemesi olarak kullanmazlar.⁵⁴ Onunla kesinlikle dalga geçmezler, onu aşağılamazlar. Onu rencide edecek her türlü tutum ve davranıştan uzak dururlar.

2. Ataların İşlevi

Afrika kıtasında yaygın olan kanaate göre aile, yaşayan bireyler ve ölmüş atalardan oluşur. Ölmüş ataların da insanlar içerisinde yaşadıkları, onların ev hayatı ve sosyal yaşamlarını gözlemledikleri kabul edilir. Afrika’da bireysel bir hayat mümkün olmadığı için insanlar bir arada ve karşılıklı ilişki içerisinde yaşamak zorundadır. Toplumun bir üyesine yönelik olan şey, bizzat topluma yapılmış kabul edilir. Birey kendisinin topluluk için, topluluğun da kendisi için var olduğunu bilir. Geçmiş nesillerin varlığı bu birlikteliğin sağlanmasında önemli⁵⁵ kabul edilmektedir.

Atalar “mistik güçlere sahip otoriter varlıklar” kabul edilir. Onlar güçlerini mutlak varlıktan alırlar. Ancak bu güçleri ondan bağımsız olarak kullanamazlar. Atalar beşeri dünya ve ruhlar âlemi arasında aracı kabul edilirler. Bu yüzden onlara olağanüstü bir güç atfedilir. Ataların toplumun yaşayan bireyleri için bolluk ve bereket kaynağı olduğu düşünülür. Onlar klan içerisinde hatalı davranışlarda bulunan üyeler için kontrol mekanizması işlevi görürler. Zararlı ve kötü davranışlarda bulunanların topluluğa zarar

---

⁵² J.S. Mbiti, *Introduction to African Religion*, Sheldon Press, London, 1969.

⁵³ Ezenweke, s. 3.

⁵⁴ Ige, s. 30.

⁵⁵ Ezenweke, s. 5.

vermesini önlerler. Ataların ayrıca, gayri meşru cinsel ilişki yaşayanları, hırsızlık yapanları, yalancı şahitlik edenleri ve diğer ahlaki ilkeleri çiğneyenleri cezalandırdıkları kabul edilir.⁵⁶ Ataların ailenin veya klanın yaşam rehberi olarak gelenekler konusunda onları yönlendirdiği kabul edilir.⁵⁷

Atalar kendi kabileleri arasında önemli işlevlere sahiptir; toplumun mutluluğu ve refahı açısından etkindir.⁵⁸ Şayet atalar etkin ise, büyücüler ve cadıların topluma, aileye veya bireylere zarar veremeyeceği kabul edilir. Bu yüzden Yoruba halkı, ataların gökyüzünde uyumamasını ve kendilerini gözetmesini isterler. Afrika halkları karşılaştıkları bir takım talihsizlikleri, olumsuzlukları, hastalığı ve ani ölümü, dış güçlerin toplum ve birey üzerindeki etkisi olarak kabul ederler.⁵⁹ Atalar yağmur yağışını, verimli ürünü, bolluk-bereketi sağlar. Kuraklığı, kıtlığı, doğal felaketleri de onlara atfederler. Çünkü toplumsal kurallara uyulmadığı zaman felaketler kaçınılmazdır.⁶⁰ Bu yüzden atalar toplumsal sistemin sürekliliğini sağlar.

Afrika'da ve dünyanın diğer bölgelerinde atalara hürmetin temel amacı, ataların insan yaşamına müdahalelerinin pozitif yönde olmasını sağlamak ve bazen de onlardan özel yardım talep etmektir. Atalara hürmetin toplumsal fonksiyonu, aile bireyleri arasındaki sadakat ve ailevi soyun devamlılığı gibi değerleri korumak ve nesilden nesile aktarmaktır. Atalara saygı ve hürmet, sosyal ve siyasi karmaşıklığa sahip toplumlarda dahi varlığını sürdürür. Bu durum muhtelif dini uygulamaların önemli bir bileşeni konumundadır.⁶¹

---

⁵⁶ K. Amponsah, s. 85; J. Omosade Awolalu and P. Adelumo Dopamu, *West African Traditional Religion*, Onibonoje Press, Ibadan, 1979, ss. 272-273.

⁵⁷ Ige, s. 27.

⁵⁸ M. Fortes, "Some Reflections on Ancestor Worship", *African System of Thought*, M. Fortes and G. Dieterlen. London, 1965; Ezenweke, s. 4.

⁵⁹ Placide Tempels, *Bantu Philosophy*, HBC Publishing, 2010.

⁶⁰ Ige, s. 27.

⁶¹ https://en.wikipedia.org/wiki/Veneration_of_the_dead/15/12/2016.

Afrika’da ataların manevi âlemde yaşadığına ve aile işlerinde fiili bir güce sahip olduğuna inanılır. Aileyi ilgilendiren her şey ataların da ilgi alanına girer. Frazer’ın da belirttiği gibi Afrikalıların dünyadan ayrılan ruhlara karşı tutumu yirminci yüzyıl Avrupa insanlarından çok farklıdır.⁶² Avrupalılar başta olmak üzere birçok medeni topluluk ölüden korkar ve gerçekle yüzleşmek yerine ölüm korkusundan (thanatophobia) acı çeker. Fakat Avrupalılar yalnız ölüden korkmakla kalmaz aynı zamanda onların yardımını da ister.⁶³ Tıpkı buna benzer biçimde Afrikalılar da ölülerinden bir takım yararlar beklemekle birlikte zarar verebileceği endişesiyle veya başka yönlerden dolayı onlardan korkmaktadır. Zira atalar insanlara yardım etme ve zarar verme gücüne sahiptir. Ancak o, çoğunlukla iyilik etmeyi ve insanları korumayı tercih eder.⁶⁴ Atalar, sıkıntılı dönemlerde önemli kararlar vermek ve yaşayan aile bireylerine yardım etmek için her zaman onların yanındadır.

Kuzey Gana’daki Tallensi halkı⁶⁵ atalarını daimi surette dikkate almak zorundadır. İnsanlar atalarını kurbanlar vasıtasıyla teskin etmek ve kontrol altında tutmak çabasıdır. Ataların, rutinleşen insanoğlu yaşamı üzerine ani saldırısı onların fark edilmelerini sağlar.⁶⁶ Unutuldukları dönemlerde ataların ani saldırıları nedeniyle insanlar kendilerini atalara itaat etmek zorunda hissederler. Bu halk arasında kıtlık ve kuraklık gibi bazı kötülükler

---

⁶² J. G. Frazer, *The Fear of the Dead in Primitive Religion - Lectures Delivered on the William Wyse Foundation at Trinity College, Cambridge 1932-1933*, Dyer Press, 2012.

⁶³ Avrupalı medeni insanların bu çelişkili tutumu, en iyi şekilde, sevgi ve korkuyu içinde barındıran psikolojik bir terim olan “karışık hisler besleyen” veya “duygusal çelişki yaşayan” (ambivalent) şeklinde tasvir edilebilir. Parrinder, *African Traditional Religion*, s. 59.

⁶⁴ Anderson, ss. 26-39; Ezenweke, s. 5.

⁶⁵ Meyer Fortes, *The Web of Kinship among the Tallensi*, Oxford University Press, London, 1949; Meyer Fortes, *Religion, Morality and the Person: Essays on Tallensi Religion*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.

⁶⁶ Meyer Fortes, *The Dynamics of Clanship Among the Tallensi*, Clarendon Press, Oxford, 1945, s. 145.

de atalara atfedilir. Şimşek, gök gürlemesi ve deprem de ataların insanlara kızgınlık anında gönderdiği felaketler arasındadır. Hastalık ve ölüm gibi bir takım olumsuzluklara da ataların neden olduğu düşünülür. Atalar özellikle kendilerinin genç nesiller tarafından ihmal edilmesine kızarlar ve bu nedenle söz konusu felaketleri yollayarak hafızalardaki yerlerini korumak isterler. Bazı ölümlerin de hayalet şeklinde birilerinin vücuduna girerek onun gücünü zayıflatabileceğine⁶⁷ inanılır.

Ataların kızgınlığının en önemli göstergesinin ve topluluk üzerindeki en büyük lanetlerden birinin “çocuk sahibi olamama” olduğuna inanılır. Bu durum özel olarak babalarla ve genel olarak ailenin, klanın veya kabilenin gelişimiyle ve neslin türemesiyle çok yakından ilgilidir. Bu yüzden kısırılık ve neslin çoğalmaması, cadıların veya görünmeyen ata ruhlarının gücü olarak izah edilmeye çalışılır. Çocuk sahibi olmak için de atalara dua edilir ve kadınlar “*bana çocuk ver ya da öleyim*” şeklinde yakarışlarda bulunur. Çoğalma arzusu ve yeryüzünde neslin devamı isteği poligaminin temel nedenlerinden biridir. Bu sayede ölüm oranlarının yüksek olduğu kıtlık, kuraklık, savaş gibi olumsuz dönemlerde neslin devamlılığı garanti altına alınmış kabul edilir.

Afrika tarım kültürü çerçevesinde ataların toprağı verimli hale getirdiğine ve bitkilerin yetişmesine katkı sağladığına inanılır. Onlara toprak çapalanırken, toprağı tohum atılırken, ürünün yetiştirme evresinde ve hasat toplanırken bir takım sunumlar takdim edilir. Hasat döneminde toplanılan ürünlerin tadına ilk önce ataların bakması gerekir. Bu yüzden, en taze ve güzel ürünler atalarının kabrinin olduğu yere götürülür ve bırakılır. Ataların savaş döneminde kabileye yardım edebileceğine inanıldığından savaşa gitmeden önce onlara dua edilir. Önemli kararlar arifesinde, kâhinler,

---

⁶⁷ Hayaletlerin genellikle yukarıda bahsettiğimiz tarzda uygun bir cenaze merasimi yapılmamış ölümlerin ruhları olduğuna ve bunların bu dünya ile gelecek dünya arasında dolaşıp durduğuna inanılır. Parrinder, *African Traditional Religion*, s. 59.

medyumlar veya tecrübeli rehberler olarak atalara danışılır. Çünkü onların gelecek dünya ile ilgili bilgi sahibi olduklarına inanılır.⁶⁸

Ataların bilinmeyen bir yerde yaşadığı ve insanların onlara ulaşamadığı kabul edilir. Sıradan insanların ataları görebilmesinin mümkün olmadığı kabul edilir. Bazı özel niteliklere sahip olanlar veya özel hazırlanmış ilaçları kullananlar ataların varlığını hissedebilir. Atalar bazen insanların rüyasına girerek onlarla konuşur. Dolayısıyla atalar rüyalar aracılığıyla insanlara gözüktür.⁶⁹ İnsanlar rüyasında ne gördüğünü net biçimde hatırlamadığı zaman onun yorumlanması için medyumlara danışır. Afrika'da yaygın olan inanışa göre rüyada ölü görmek seyahate çıkılacağı, düğün töreni görmek ise şanssızlıkla karşılaşılacağı biçiminde yorumlanır. Bazen medyumlar rüyalardan farklı olarak kendi mesajlarını da yorumlarına katarlar ve *“baban senden bir koyun takdim etmeni istiyor”* der.⁷⁰

Afrika'daki bazı topluluklarda atalar aile veya kabile üyelerini bir araya getirci bir işleve sahiptir. Mesela Gana'daki Ashanti topluluğu ataların sembolü olan “kutsal altın tabure”yi bir türbe veya tapınma objesi haline getirmişlerdir. Burası, topluluğun bir arada bulunmasının veya birlik-beraberliğinin sembolü kabul edilir.⁷¹ Ataların türbesi, bütün topluluğun birlik içerisinde olduğu bir konuma dönüşmüştür.

Sonuç

Afrikalılar ruhlar ve yaşayan ölülerden oluşan zengin bir manevi varlıklar dünyasına sahiptirler. Afrika'daki semavi varlıklar kategorisi

⁶⁸ Parrinder, *African Traditional Religion*, s. 58-61.

⁶⁹ Ige, s. 27-28; Anderson, ss. 26-39; Ezenweke, s. 5

⁷⁰ Buradan anlaşıldığı üzere Afrika toplumlarında büyücülük ve gizemli işlerle uğraşanlar, sahip oldukları tecrübe birikimlerini değişik vesilelerle kendi maddi kaygıları için kullanmaktadırlar. Ayrıntılı bilgi için bkz., Parrinder, *African Traditional Religion*, s. 58-61.

⁷¹ J. Omosade Awolalu and P. Adelumo Dopamu, *West African Traditional Religion*, Onibonoje Press, Ibadan, 1979, ss. 226 vd.; Ige, s. 27; J.S. Mbiti, *Introduction to African Religion*, s.1 vd.; Ezenweke, s. 5

içerisinde yüce tanrılar, tabiatüstü ruhlar ve atalar yer alır. Afrika topluluklarının dini inanış ve uygulamalarının en önemli yönünü atalar kültürü oluşturmaktadır. Atalar, yeryüzü ile görünmez âlem arasında iletişim sağlarlar. Onlar mutlak varlık ile insanlar arasındaki başlıca araçlar kabul edilir. Atalar ayrıca yaşayanlar ile henüz doğmamışlar arasında bir konumda yer alırlar. Atasız olmayan toplulukların kendilerini boşlukta ve anlamsız hissedeceği kabul edilir. Çünkü atalar soyun veya neslin varlığının temelidir.

İnsan kendini güvende hissetmek için atalara saygı göstermek ve hürmet duymak zorunda olduğunu düşünür. İnsanlar da ataların kendilerine yakın ve kendilerinin hamisi olduğunu kabul eder. Ataların bir takım üstün güç ve niteliklere sahip olduğu ve dolayısıyla bu gücü insanın iyiliğine veya zararına kullanılabileceği var sayılır. Atalar kendi direktiflerine uymadıkları zaman topluma musibet ve felaketler de getirebilir. Ancak atalar genellikle insanlara yönelik tercihlerini iyi yönde kullanırlar. Bu yüzden insanlar da onların tercihlerini iyiye yönlendirmek için çaba harcamak zorundadır.

Afrikalılar atalarını memnun etmek için onlara bir takım sunumlar yapar. Mesela toprağı işlerken, tohum ekerken ve hasat döneminde atalara duyulan saygı ve hürmet artar. Bazı dönemlerde de atalarının mezarının olduğu mekânlara sebze, meyve, değişik yiyecek ve içecekler konulur. Onların bu gıdalarla beslendiklerine inanılır. Afrikalılar atalara hürmet etmekle birlikte ona yüce tanrılar gibi tapınmazlar. Ancak onlara duyulan saygı ve hürmet üst düzeydedir. Ortak bir ataya sahip olma, aile veya kabile hayatını güçlendirir. Böylece atalar kabile üyelerinin birlikteliğinde önemlidir. Kabile üyeleri kurallara bağlılık hisseder ve sorumluluklarını yerine getirir. Sosyal davranışlar, tutumlar ve uygulamalar, atalar kültürünün etrafında biçimlenen kabile hayatındaki yakın ilişki ile şekillenir. Atalar, topluluğun ahlaki ilkelere uyumu konusunda da bir öncü konumundadır.

Bütün bunlara binaen Afrika toplumlarında ataların başlıca rolleri arasında (i) insanlar ve tanrılar arasında aracılık etme, (ii) toplumsal

geleneklerin sürdürülmesi, sosyal değerlerin yaşatılması ve ahlaki ilkelerin korunması konusunda öncülük etme, (iii) aile bireylerini veya kabile üyelerini belli periyodik dönemler içerisinde bir araya getirme, (iv) aileyi ve kabileyi hastalıklardan, düşmandan, kötülüklerden koruma, (v) tarımsal verimliliği arttırma, (vi) soyun ve neslin devamlılığını sağlama, (vii) toplumsal sağlığı koruma sayılabilir. Bütün bunlar atalar kültürünün Afrika toplulukları arasındaki önem ve işlevini göstermesi açısından oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

- AKINTOYE, Stephen, A History of the Yoruba People, Amalion, 2010.
- AMPONSAH, K., Topics on West African Traditional Religion, vol. I, Mc Graw-Hill FEP, Accra, 1974.
- ANDERSON, A.H., "African Pentecostalism and the Ancestors: Confrontation or Compromise?", *Missionalia*, 21:1, April, 1993, ss. 26-39.
- ARSLAN, Hammet, Bir Din Araştırmacısı Olarak Geoffrey Parrinder: Hayatı, Bilimsel Kişiliği ve Dinler Tarihine Katkıları, DEÜ, SBE, [Basılmamış Yüksek Lisans Tezi], İzmir, 2004.
- AWOLALU J. Omosade, and P. Adelumo Dopamu, West African Traditional Religion, Onibonoje Press, Ibadan, 1979.
- DAVID-BARRETT, Tamas & James Carney, "The Deification of Historical Figures and the Emergence of Priesthoods as a Solution to a Network Coordination Problem", *Religion, Brain & Behavior*, Vol. 6, 2015, ss. 307-317.
- DRIBERG, J. H., The Secular Aspect of Ancestor-Worship in Africa, *Journal of the Royal African Society*, 1936.
- EZENWEKE, Elizabeth Onyedina, "The Cult of Ancestors: A Focal Point for Prayers in African Traditional Communities", *Journal of Religion and Human Relations*, *AJOL*, Vol. 1, No: 1 (2008), ss. 1-13.
- FIELD, M. J., Religion and Medicine of the Ga People, Ams Pr Inc., USA, 1977.
- , Social Organisation of the Ga People, The Crown Agents for the Colony, London, 1940.
- FORTES, M. "Some Reflections on Ancestor Worship in Africa", Meyer Fortes, *African Systems of Thought*, Oxford University Press, London, 1965, ss. 122-142.
- , "Some Reflections on Ancestor Worship", *African System of Thought*, M. Fortes and G. Dieterlen. London, 1965.

- ,Religion, Morality and the Person: Essays on Tallensi Religion, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.
- ,The Dynamics of Clanship Among the Tallensi, Clarendon Press, Oxford, 1945.
- ,The Web of Kinship among the Tallensi, Oxford University Press, London, 1949.
- FOSS, Perkins, Where Gods And Mortals Meet: Continuity and Renewal in Urhobo Art, Snoeck Publishers, New York, 2004.
- FRAZER, J. G., The Fear of the Dead in Primitive Religion - Lectures Delivered on the William Wyse Foundation at Trinity College, Cambridge 1932-1933, Dyer Press, 2012.
- Genel Türkçe Sözlük, "Kült", Türk Dil Kurumu. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.585789d8418321.15898335/15/12/2016.
https://en.wikipedia.org/wiki/Veneration_of_the_dead/15/12/2016.
- IDOWU, E. Bolaji, Olodumare: God in Yoruba Belief, Longman, London, 1970.
- IGE, Simeon Abiodun, "The Cult of Ancestors in African Traditional Religion", An Encyclopedia of the Arts, Vol. 10 (1), 2006, ss. 26-31.
- JENSEN, E. & J. D. Krige, The Realm of a Rain-Queen: A Study of the Pattern of Lovedu Society, Oxford University Press, London, 1943.
- KASENENE, Peter, Religion in Swaziland, ABC-CLIO, South Africa, 1992.
- KOPYTOFF, Igor, "Knowledge and Belief in Suku Thought", Africa, 1981, 51, ss. 709-723.
- ,"Ancestors as Elders in Africa", in Roy Richard Grinker, Christopher Burghard Steiner, Perspectives on Africa: A Reader in Culture, History, and Representation, Blackwell Publishing, 1997.
- LUCAS, Jonathan Olumide, The Religion of the Yorubas, Athelia Henrietta Press, 1996.
- MBITI, J.S., African Religions and Philosophy, Anchor Books Editions, USA, 1970.
- ,Introduction to African Religion, Sheldon Press, London, 1969.
- MERRIAM-Webster, "Ancestor cult", English Dictionary.
- NJOKU, John Ebergbulam, The Igbos of Nigeria: Ancient Rites, Changes, and Survival, E. Mellen Press, NY, 1990.
- OBENG, Ernest E., Ancient Ashanti Chieftaincy, Ghana Publishing Corporation, 1986.
- PARRINDER, G., African Traditional Religion, Sheldon Press, London, 1974.
- ,Religion in an African City, Oxford Univ. Press, London, 1953.
- ,West African Religion, The Epworth Press, London, 1961.

-----, World Religions: From Ancient History to the Present, Ed., Fact on File
Publication, New York, 1983.

SHILLINGTON, Kevin, History of Africa, St. Martin's Press, New York, 1995.

SILVERSTEIN, R., Igala Historical Phonology, PhD thesis, University of California, Los
Angeles, 1973.

TEMPELS, Placide, Bantu Philosophy, HBC Publishing, 2010.

TUMER, Günay, "Atalar Kültü", DİA, TDV Yay., İstanbul, 1991, C.4, ss. 42-43.

YOUNG, T. Cullen, African Ideas of God, ed. Edwin Smith, Lutterworth Press, Revised
edition, 1962.

ZOMA, Goretti, Ceremonies and Festivals: Marriage, Burial, Chieftaincy, and Annual
Festivals in Uvwie-Urhobo, Universal Publishers, 2003.